

A magyar tárgyias igeragozás.

(Alaktani fejtegetés.)*

A ki gondosan elolvasta a praeteritum alakjairól szóló fejtegetésemet, érthetőnek fogja találni, a mit a feltételesről mondok.

A tárgyias ragozású feltételes többes első személye egykor így volt: **kérné-ük*, ebből **kér-né-ök(ék)*, majd **kér-nő-ük* > *kér-nő-ök* ∼ **kér-nő-ék*; a mélyhangú alakokban meg így volt: **ír-né-uk* > **ír-né-ok*, ebből **ír-ná-uk* ∼ **ír-ná-ok* > **ír-nó-uk* > *ír-nó-ok*. Ha már most a népnyelvben és a régibb nyelvben ilyeneket találunk: *szeretnéjük*, *érténéjük*, *vinnéjük*, *réstellenéjük*, *akarnájuk*, *találnájuk*, *tudnájuk*, *írnájuk* (l. TMNy. 613, SZINNYEI, NyH.⁴ 119, *lathatnoyok* HorvC. 273), akkor ezekben az alakokban a *j* lehet hiatustöltő hang is. A mai irodalmi és itt-ott a nép nyelvében előforduló *írnók*, *kérnök* alak, a mely a régi nyelvben általánosabb (l. erről a többes 1. személy tárgyalását a III. főrészben), nézetem szerint ilyen alakból való: *írnó-ok*, *kérnök-ök*. A régi nyelvben ugyanis ilyen írott alakok is vannak: JordC. 22 *aldoznook*, ÉrdyC. 504 meg *akarnook* yrnya, uo. 553 meg nem *ohatnook*, el nem *tavoztathatnook* stb. Ezeket az alakokat így is olvashatni: *áldoznó-ok*, *akarnó-ok* stb. Az ilyen alakokból aztán részint *áldoznök*, részint *áldoznójuk* keletkezett (vö. TMNy. 613). Az utóbbi példában a *j* hiatustöltő elem is lehet. Itt jegyzem meg, hogy hasonló *j*-s példa van az alanyi ragozású többes első személyre is, vö. HorvC. 43 Mert ha ezerzer *adnoyonk* magonkat.

Az *írnók*, *kérnök* alakból akkor, mikor a szóvégi *-ó* ∼ *-ő*ből *-ú* ∼ *-ü* lett (vö. *fordul* < *fordól*, *kerül* < *keröl* stb.), lett az *írnúk*, *kérnük* alak (l. TMNy. 613), s ebből az *írtuk*, *kértük*, *írjuk*, *kérjük* analógiájára rövid hangzóval *írnuk*, *kérnük* (ilyen alakok ma is vannak a népnyelvben, vö. SZINNYEI, NyH.⁴ 119, Nyr. XXVI. 544, régibb nyelvi adatokat l. GÁTI BÉLA: Magyarai István nyelvi sajátosságai 7, a szerző szerint *-ú* ∼ *-ü*-vel).

* L. MNy. IX, 1, 58, 105, 152.

A tárgyas feltételes egyes 3. személye egykor így volt: **írné-é* > **írná-é* > **írná-á*, **kérmé-é*. Később, mikor a nyílt vég-szótagban álló rövid magánhangzók a szó végéről eltűntek s a hosszúak megrövidültek, keletkezett: **írné-ë* > **írná-ë*, > *írná-a*, *kérmé-ë*. A mai *kérmé*, *írná* már most akár a régibb, akár az újabb alakból (l. a *kéré*, *írá* alakoknál mondottakat) is keletkezhetett.

Az a kérdés, vannak-e a codexekben *kérmé-é*, illetőleg *kérmé-ë*-féle alakok. Itt tekintetbe kell vennünk azt, hogy hogyan olvassuk az ilyeneket: DöbrC. 499 hog' angal *hirdetneiee* † malazt'aval tell'es voltat, CornC. 122 *zvlnee*, *be nyelnee*, uo. 222 *meg neznee*, uo. 272 *el vetetnee* stb., TMNy. 609 *meg maslanaa* (láss még ilyen alakokat az Érdy- és a JordC.-ból a NyK. XV. 64—72, XXXI. 219, az -*ee*-kről l. SUHAJDA L. és MÉSZÖLY G. véleményét a praeteritumnál) stb. Nézetem szerint ez alakok közt az egyik így is olvasható: *hirdetné-j-é*, a többi pedig egész bizonyosan így is: *szülné-ë*, *benyelné-ë*, *megnézné-ë*, *megmáslaná-a* stb. Hogy a régebbi: *kérmé-é*-féle alakok a nyelvtörténeti korban még megvoltak, az eredeten kívül bizonyítják az ilyen mai népnyelvi alakok: *meg tudnájék* = megtudnák, *meg vennéjék* = megvennék (Göcsej, MNyelvészet V. 116, erről l. lejjebb). A későbbi *kérmé-ë*, *írná-a* alakoknak a nyelvtörténeti korban való meglétét pedig bizonyítják még a következő tények is:

a) Az *i*-ző emlékekben ilyenek vannak: LobkC. 21 de mikoron halottak volna a pispekök hogy mind öröke *hyrdetnye* abwchut, uo. 175 zent ferench . . . zent kalarat giakorta *yntetnie* istennec zolgalatiara, NádorC. 198 *el nélnie*, és l. még TMNy. 609 *tennie*. Ezeket szerintem így is lehet olvasni: *hirdetní-e* (*i*-ző emlékekben lévén, szóvégi *ë* = *e*), *intetní-e*, *tenní-e*, *elnyelni-e*.

b) A nyelvemlékekben, nyomtatott művekben és a népnyelvben ilyen alakok vannak: *bekötnéje*, *fódoznája*, *látnája*, *kérméjé*, *meg mondanája* (irva *megmondanaya*), *ésmérméjé* (irva *esmerneie*), alla *haytandia* (HELTAI, Canc. 1574 C₁ lap) stb., stb. l. TMNy. 609, SZINNYEI NyH.⁴ 120, sok codexben, nyomtatványban és Nyr. XIV. 214 Göcsej, XXI. 464 palócz, NyFüz. XLVIII. 28 Nagykanizsa. Ugyanígy *i*-ző alakban is vö. LobC. 236 mikoron *kerdezníe* (olv. *kérdezníje*). Ez alakokban a *j* lehet hiatustöltő is, s csak úgy kerülhetett beléjük, ha előbb *írná-a*, *kérmé-ë* alakok voltak. Minthogy a nyelvérzék a cselekvő személy ragjául hol az -*a* ∼ -*é-t*, hol a -*ja* ∼ -*jé-t* érezte, az *írnája*, *kérméje*-féle alakokból elvonódhatott egy *írnáj*, *kérméj*

alak is. Ugyanez az eset van a névszóknál a birtokos ragozásnál, a hol ilyen újabb alakok vannak: *száj*, ebből elvonva: *szája*, a hol a *j* eredetileg nem a szótóhoz tartozik (vö. SIMONYI, A magyar szótók 40), ilyen lesz *tetej* = tető MTsz., OklSz., Jerney, NyelvK., Baróti-Sz.² Kisded szót., Márton I. szót., 1807, 1811, 1816, máskép SIMONYI, Szótók 42 és vö. *háztete* Nyr. 27 : 209. Ilyen elvonódott alakokul fogom fel a következő régi nyelvi adatokat is : TMNy. 609 *tenney*, *küldeney* = olv. *ténnéj*, *küldenéj* | JordC. 647 *arwlna*" = olv. *árulnáj* (vö. e codexben az ilyeneket: 682 *zerethne*"e, 609 *apolna*"a) | Némétújv. gl. 100 provocaret — meg *remeytheney* (= olv. *még réméytenéj*), uo. 343 recogitet — *felemelney* (= olv. *felemelnéj*, vö. e glosszák közt ilyeneket: 369 *figeztelneye*, 372 *megnerneye*)*. Így fogom fel a *küldé*-nek a TMNy.-ban (610. l.) közölt *kuldei* alakváltozatát is. Szerintem volt egykor **küldé-j-é* is, a mely az egykor kétségtelenül megvolt **küldé-é* alakból akár hiatustöltővel is keletkezett (l. fentebb). Ebből elvonás *küldéj*, tehát úgy mint *írnáj*.

A tárgyias ragozású feltételes egyes 3. személynél még meg kell említenem a göcseji *fözneje* = főzné, *megenneje* = megenné (l. Budenz-Album 167, Nyr. XIV. 214) alakokat. Ezek szerintem *föznéje*, *megennéje* alakokból az alanyi ragozású *fözne*, *megenne* hatása alatt keletkeztek, innen rövid *-ne-* szótaguk.

Míthogy a 3. személyről van szó, megemlítem, hogy az ikes igéknél szerintem ez az eredetibb állapot: *távozné-ék*, ebből lehet *távozní-ék*, *távozné-j-ék*, *távozné-ik* stb. (vö. TMNy. 601 és DöbrC. 422 *tavozniek* stb.). Erről azonban részletesebben nem írok, mert nem tartozik tárgyam körébe. Eredeti, etymologikus *j* elem, a mely a személyraghoz tartoznék, itt sincs.

A tárgyias ragozású feltételes többes 3. személyről ezeket állítom :

Az egyes 3. személy egykor így volt: **kérné-é*, **írné-é* > **írná-é* > **írná-á*. Ebből a többes 3. személy így alakult: *kerné-ék*, *írné-ék* > *írná-ék* > *írná-ák*. Hogy a régi nyelvemlékekben *kerné-ék*, *írná-ák* alakok vannak-e, az attól függ, hogyan olvassuk az ilyen alakokat: CornC. 191 kyk *nezneek* az romayaknak baluanyat, TMNy. 616—617 *kerneek*, *lelhetneek*. Mert hogy ezeket

* A feltételesnek vannak más alakváltozatai is, vö. pl. TelekiC. 231 *elplantalúa*, TihC. 82 *zolgalúa*, WeszprC. 103 *kennieie* stb., de ezekről nem szükséges itt szólunk.

így is lehet olvasni: *kérné-ék*, *lelhetné-ék*, *nézné-ék*, bizonyítja az, hogy a mai népnyelvben ilyen alakok vannak: *mégtudnájék*, *mégvännéjék* (Göcsej, MNyelvészet V. 116, SZINNYEI, NyH⁴ 120), valamint az, hogy régi nyomtatványokban ilyeneket találunk: *epitenéjék*, *teriesztenéjék*, (MELIUS, Szt. Jób előszó), *tartanaiác* (sic! MELIUS, János előszó), *vinnáják*, *vallanáiác* stb. (l. TMNy. 616). Ez alakokban a *j* lehet hiatustöltő hang is. Minthogy ilyen *-j*-vel írott alak sok codexben előfordul, a hol azonban a vocalisok quantitása nincs jelölve, nem dönthető el, mely esetekben kell *-néjék* ~ *-náják*-ot olvasni s melyekben a későbbi *-néjék(e)* ~ *nájok(a)*-ot.

Akkor, a mikor a **kérné-é*, **írná-á*-ból *kérné-é*, *írná-a* keletkezett, újabb alakulással egy új többes keletkezett, a mely így hangzott: *kérné-ék*, **írné-ék* > **írná-ék* > *írná-o(a)k*. A fenti codexekbeli *nezneek*, *kerneek* stb. tehát így is olvashatók: *nézné-ék*, *kérné-ék* stb.

Hogy ilyen alakok voltak, bizonyítsák a következő tények:

a) *í*-zű emlékekben ilyeneket találunk: LobkC. 19 hogy . . . atiankat . . . *vinnyek* (olv. *vinni-ek*, nyílt *e* eredetibb *ë*-ből); uo. 302 be *tevlthetnyek* affeldnek zynith (olv. be *tölthetni-ek*, e két példát l. TMNy. 616—617), NádC. 227 *elvezteniee* (olv. *elveszteni-ek*).

b) A zárt *ë*-ből a magyarban sok esetben *i* lesz, így lett az *-ék* ragból *-ik* az ige- és a birtokos ragozásban. Így magyarázandók az ilyen régi adatok: *erneik* = olv. *érné-ik* (= *érné-ék*-ből), *esmerneik* = olv. *ësmérné-ik* (*ësmérné-ék*-ből), *keresneik* = olv. *keresné-ik*, *venneik* = olv. *vénné-ik* stb., l. TMNy. 616—617, vö. a mai népnyelvben *kérnéik* (Göcsej, TMNy. uo.). Minthogy pedig a 3. személy ragja eredetileg magashangú, azért vannak a mai népnyelvben még ilyen illeszkedés nélküli alakok: *méglátná-ik*, *mondanáik*, stb. l. TMNy. uo. és Nyr. VII. 420 Göcsej, Őrség. Ez alakokból hiatustöltő *j*-vel is keletkezhetnek az ilyenek: *hoznájik*, *mondanájik*, *ellopnejik*, *kütennéjik*, *méginnájik* stb. Göcsej, Őrség, Nagykanizsa, l. Nyr. VII. 420, XIV. 214, SZINNYEI NyH⁴ 120, NyFüz. XLVIII. 28 stb. A *-nájik* = *-néjik*-féle alakokból az alanyi ragozású alakok hatása alatt keletkeztek ugyane nyelvjárásokban ilyenek: *évennejik* (vö. *évenne*), *vernejik* (vö. *verne*), *vünnejik* (vö. *vünne*), *ennejik* (vö. *enne*), *adnájik* (vö. *adna*) l. Nyr. VII. 420, XIV. 214, SZINNYEI, NyH⁴ 120.

c) XVI. századi és még későbbi nyomtatványaikban is közönségesek az ilyenek: *megszámlálnáiác* (l. HELTAL, Cancionale 1574-ből

C₁ oldal), *meqlátnáiac* (uo. H₂ oldal), *kibeszállenéiec* (uo. F₄), *megverhetnéiec* (uo. E₄), *eltemetnéiec* (uo. C₁) stb., más példákat l. TMNy. 616—617. Ez alakokban a *j* lehet hiatustöltő hang is, s helyette itt-ott nagy ritkán *-h-*t is találunk (l. lejjebb). A codexekben, a hol a vocalisok hosszúsága nincs jelölve, sokszor találkozunk ilyen *j-s* (*i*-vel, *y*-val írva, l. feljebb is) alakokkal. Egy ilyen codexbeli alakot: *ihlatnaiak* (vö. DöbrC. 392: *hog ihtatnaiak* vtet vrnak) így is lehet olvasni: *ihlatnájak* és így is: *ihlatnáják*. Mindkét esetben azonban a *j* lehet hiatustöltő is, a mely mellett hiatustöltő *h*-val hangzó alakokkal is találkozunk, pl. LányiC. 232 *hog . . . be nem wehethnehek*.

Az eredmény tehát itt is az, hogy a hol a történeti kor folyamán a tárgyias ragozású feltételesben a *j* előfordul, ott a *j* nem etymologikus eredetű hang.

A II. főrésznek már most két főeredményét kell itt összefoglalásképen kiemelnem:

a) A tárgyias ragozásban az igető (= puszta igető, időtő, módtő) és a cselekvő személyragja közt nincsen semmiféle jelentős etymologikus *j* elem, sőt egyáltalában nincsen semmiféle 3. személyű tárgyra mutató elem. A jelentőmód jelen idejében a *j* a felszólítóból való, a hol a *j* módjel. A többi tárgyias alakban (praeteritum, feltételes) a *j* lehet hiatustöltő hang. E *j*-ről azonban azt is lehetne mondani, hogy analogikus úton is behatolhatott a praeteritumba és a feltételesbe. Mikor ugyanis a felszólítóból a *-jē* ~ *-ja*, *-jūk* ~ *-juk*, *-jék* ~ *-ják* a jelentőmód jelenidejébe átvonódott, még voltak a nyelvben ilyen összevonatlan alakok: *osztó-ok* (= osztók, preaeteritum), *verné-ē*, *verné-ūk*, *verné-ék* ~ *verné-ek*. Ekkor a nyelvérzék a cselekvő személy funkcióját a *-jē* ~ *-ja*, *-jūk* ~ *-juk*, *-jék* ~ *-ják*-ba érezte, s itt-ott per analogiam bevitte a praeteritumba és a feltételesbe is. Szerintem ez utóbbi a valószínűbb, emellett szól a nyelvtörténet. Akár így, akár pedig puszta hiatustöltővel magyarázzuk a praeteritum és a feltételes *j*-vel hangzó alakjait, az eredmény az, hogy a *j* nem 3. személyű tárgyra mutató elem.

b) Az igéknél a praeteritum jele: az *-é* (zárt *é*) és a feltételes mód jele: a *-né* (zárt *é*) eredetileg illeszkedés nélküli alakban járult a mélyhangú igékhez is. Ennek emléke a mai *írék* (= praeter. egyes 1. alanyi), *írnék* (= feltételes egyes 1. alanyi) és *távoznék* (= ikés feltételes egyes 3. személy, alanyi), a régi nyelvben mindenkor így vagy *-né-ek* ~ *-né-j-ek* ~ *ní-ek* stb.

alakban). A cselekvő személy ragjai, a melyekről később szólok, eredetileg személynévmások. A személynévmások a magyarban a nyelvtörténeti kor előtt még ezek is voltak: **mi* (= én; a mai *én* szerintem a *mi*-ből, lásd erről lejjebb), **ti*, kezdő konsonans + *i* (= mai *ő*-ebben *ő*-vé, a mai *ő*, régi *iv* > *eu*-ből, erről lejjebb). Ezek a személynévmások eredetileg szintén magashangúak. E névmások az igetőkhoz (= pusztá igető, időtő, módtő) eredetileg szintén magashangú alakban járultak, s az igetővel olyan összetélt alkottak, a melynek más névszói összetételek (l. fentebb a praet. -*é*-jét, a feltételes -*né*-jét, a felszólító -*ji*-jét stb.). Ennek a magashangú alakban való hozzájárulásnak emléke a népnyelvi *oszte* = osztja, *adje* = adja, *fogte* stb. E gondolataim alapján tehát azt lehetett állítanom, hogy a magashangú igék ragozott alakjai közelebb állanak az eredetibb állapothoz, mint a mélyhangú igékéi.

(Folytatjuk.)

MELICH JÁNOS.

ARANY-MAGYARÁZATOK.

XXXVIII.

Javítások. A tavalyi MNy. októberi számában eloszlattam azt a balhitet, melyet az 1883-iki összes kiadás sajtó alá rendezője is (csodálatosképen) vall, mintha Arany azon, a mit egyszer megírt s közre bocsátott, később ne javított, ne változtatott volna. Megemlítem ott, hogy e közönséges hitnek erős czáfolata többi közül azok a tetemes részek, melyeket a csonkán maradt *Daliás Időkből* átvett a más tervű *Toldi Szerelmébe*.

Nem az a czélom most, hogy a javításokat, változtatásokat, melyeket emitt tett, csupán kimutassam és lajstromba szedjem. Legalább a fő czélom nem ez, hanem az, hogy megtaláljam és látassam azt az *elvet*, mely Aranyt itt, éppen s csak itt vezérelte feltűnően sűrű javításaiban. Már a *Toldi* isk. kiadásában megmutattam (Bev. X.), hogy Arany különböző korbeli alexandrinjai nem egyformák, sőt lényeges különbség van köztük. Nevezetesen *Toldi* (legalább első fele) erősen érezteti a tiszta trochaeusi lejtést (olvasd el csak az Előhang 1. strófáját), *Toldi Estéjének* már kevés köze van a tudatos időmértékhez; míg *Buda Halálában* először s később *Toldi Szerelmében* gyakori, majd minden sorban előfordul a choriambus (— — —) (vagy dactylus: — — —). A mit ezentúl írt alexandrint, gondja volt rá, hogy mennél több ily időmértékes láb legyen bennük. Meggyőződése volt, hogy ez a hangsúlyos magyar versnek jelleméhez tartozik; vagy ha nem, hát bizonynyal jobb hangzásúvá teszi az alexandrint.

Ha mármost vizsgálóra vesszük azon változtatásokat, melyeket a TSz.-ben tett a DI. felhasznált szövegén, át kell látnunk, hogy nem annyira az a törekvés javított vele oly sokat, hogy a DI. *nyelvbéli kifejezéseit* cserélje föl itt-ott jobbakkal, mint az általa